

Anna Sylwia Czyż

BITWA POD WIEDNIEM W RELACJI PROBOSZCZA ANTOKOLSKIEGO BENEDYKTA SAMOTULSKIEGO

Wiktoria wiedeńska odbiła się szerokim echem w Polsce i w Europie. Poświęcano jej nie tylko uroczyste nabożeństwa, okolicznościowe przedstawienia teatralne i zabawy, ale także obrazy i grafiki, druki ulotne, książki oraz wzmianki w różnego rodzaju kronikach¹. Krótki opis bitwy pod Wiedniem oraz kampanii węgierskiej znajduje się m.in. w kronice klasztoru świętych Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie². Jej prowadzeniem zajmował się mianowany w 1658 r. przeor tamtejszej wspólnoty kanoników regularnych laterańskich i jednocześnie proboszcz parafii antokolskiej, ks. Benedykt Samotulski (zm. 1686). Był on także kierownikiem budowy kościoła pw. śś. Piotra i Pawła, fundowanej w 1668 r. przez Michała Kazimierza Paca (1624-1682), przyszłego hetmana wielkiego litewskiego (1667 r.) i wojewody wileńskiego (1669 r.). Etapy prowadzonej z wielkim rozmachem budowy i dekoracji świątyni, wotum pacowskiego za oswobodzenie w 1660 r. Wilna z moskiewskiej okupacji, oraz pomyślne rozbitcie konfederacji w wojsku litewskim w 1663 r., były przez ks. Benedykta Samotulskiego skrzętnie odnotowywane. Proboszcz antokolski w kronice opisywał także dzieje klasztoru, a współczesne wydarzenia polityczne nie odnajdywały w niej swojego odzwierciedlenia. Wyjątek ks. Benedykt Samotulski uczynił jedynie dla wiktorii wiedeńskiej. Zapiski roku 1683 związane z pracami stiukatorskimi włoskich mistrzów – Giovanniego Marii

Gallego (notowany 1677-1684) oraz Pietra Pertiego (1648-1714) – zostały przerwane niemal trzystronicowym opisem wojska tureckiego, bitwy pod Wiedniem, kampanii węgierskiej oraz rzymskich uroczystości³. Oczywiście nie jest to relacja naocznego świadka tych wydarzeń. Do Wilna wiadomość o zwycięstwie Jana III Sobieskiego nadeszła pocztą z Warszawy przez Grodno na przełomie września i października 1683 r., a jedną z pierwszych osób, które ją odebrały, był kanclerz Krzysztof Zygmunt Pac (1621-1684), bliski krewny zmarłego rok wcześniej fundatora kościoła antokolskiego. Zapewne wkrótce potem radosną informację otrzymał ks. Benedykt Samotulski, który zdecydował się zostawić jedną stronę w prowadzonej przez siebie kronice, by opisać na podstawie zebranych realcji zwycięstwo oręża polsko-litewskiego oraz wojsk sprzymierzonych. Na kolejnej stronie kontynuował notatki o pracy stiukatorów w 1683 r. Pozostawione miejsce okazało się jednak za małe, a więc proboszcz antokolski skreślił kilka napisanych już zdań, powracając do wiktorii wiedeńskiej. Opisując ją, opierał się na jednym lub być może na kilku drukach ulotnych, które pojawiły się jeszcze w 1683 r. Co ciekawsze twórczość panegiryczna związana z osobą zwycięzcy spod Wiednia, która objęła cały kraj, w Wielkim Księstwie Litewskim była stosunkowo wstrzemięźliwa. Dość powiedzieć, że Akademia Wileńska, w przeciwieństwie do innych

ośrodków jezuickich, nie uczciła króla w żaden sposób. Ową powściągliwość można wytłumaczyć opozycją Paców wobec Jana III, po których niechęć do Sobieskiego przejęli także Sapiehowie⁴. Notatkę z kroniki ks. Benedykta Samotulskiego należy więc uznać za dość wyjątkową na terenie Wilna. Zaznaczyć jednak należy, że nie jest to rzetelne źródło historyczne. Mimo to jest ona ciekawym przykładem funkcjonowania wiktorii wiedeńskiej w świadomości ówczesnego społeczeństwa. Pokazuje także, jakie informacje o współczesnych, ważkich wydarzeniach mógł mieć przeciwny proboszcz posługujący w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Opis zwycięstwa pod Wiedniem powstał w języku łacińskim, w charakterystycznym, miejscami trudnym do odczytania piśmie ks. Benedykta Samotulskiego. Jest to łacina, której daleko do klasycznej poprawności. Stąd nierzadko można spotkać błędy gramatyczne, literówki oraz spolszczenia. Duże trudności sprawiały ks. Benedyktowi Samotulskiemu imiona i funkcje dowódców tureckich. Egzotyka ich brzmienia spowodowała w większości zapis fonetyczny⁵. Wyraźna jest natomiast tendencja do akcentowania ogromnej liczby wojsk przeciwników, którym, wobec bezradności cesarza, zwycięsko przeciwstawił się Jan III Sobieski.

Opis bitwy pod Wiedniem z *Liber Canonorum Regularium Conventus Vilnensis in Antocollo ad Ecclesiam S. Petri (...) Benedicto Samotulski praeposito conscriptus*⁶:

[k. 27v] Viennam Jeden Imperatorum Romanorum Turca per suum Vezeram⁷ [...]it cum multo exercitu Serenissimus Joanes III Rex poloniae nationie polonus de familia Sobieski coniunctione

armorum cum imperatore Christiana facta in praeteritis comitiis congregato Exercitu poloniae iunctis Christianorum principum Exercitibus venit Viennam ab [k. 28] obsidione liberavit quae non potuit patr obsidionem supra Quinque dies Exercitum Turcarum ad intervencionem delevit Hostis relictis captivis fugit multa spolia reliquit Haec victoria obtenta 12 et [alia] septembris mensis Hostem Rex poloniae fugientem presentus iterum in acie prostravit

Computum Exercitus Turcui cum quo Weyzer magnus ad obsidendam Viennam Austriacorum accessit die 12 Julis AD 1683⁸

Numerus Turcarum fuit bis centum millia nongenta septem millia ducenti quadraginta tres ex his ad 7mam septembr perierunt sub Vienna Turci in multis occasionibus⁹

Bassae 3

Ob[erstari] Janczari et alii Ductores Legionum 15

Capitanei 25

Officieri et voluntarii milites - 5000

Janczari - 10000

In summa ad 7mam Septembr interfecti sunt Quadraginta mille sexcenti quadraginta tres Turcae mense autem Turcico idiomate nuncupato Remessano die 18 id est 7ma Septembr¹⁰ Supremus Weyzer fecit lustrationem et revisionem Exercitus Turcui totius tunc comperit numerum

Supraemus Weyzer habuit milites - 6000

Kara Machmet Bassa Mezopotamiae¹¹ - 5000

Hera Bassa Broniae¹² - 6000

Haraim Bassa Budae¹³ - 5000

Hassam Bassa Damasci¹⁴ - 3000

Hassam Bassa J[ancz]ar - 1000

Mustafa Bassa Sylistriae¹⁵ - 5000

Seclari Bassa Armissiae - 1000

Kori, Aga Belemberga Ex Romania¹⁶ -

6000

Begiro Bassa de Alepo¹⁷ - 1000
 Achmet Bassa de meneheferia¹⁸ - 800
 Achmet Bassa de Zygrio - 600
 Hasam Bassa de Hamina - 500
 Ali Bassa de Hievrcó - 500
 Ali Bassa de Ssebasto¹⁹ - 1000
 Ali Bassa de Haziro - 500
 Achmet Bassa de Atenos - 1000
 [k. 28v]
 Ali Bassa de Campania - 1000
 Mustaf Bassa de Euseho - 800
 Husseni Bassa de Dilino - 600
 Emir Bassa de Adena²⁰ - 800
 Husseni Bassa ex Nicopolo²¹ - 1000
 Assan Bassa de Ncota - 500
 Ali Bassa de Devain - 300
 Jangir Bassa de Erlano - 600
 Achmet Bassa de Kroarizako - 1000
 Osman Bassa Ayzi de Kutilianae²² - 1000
 Imbrain Bassa ex Varadino²³ - 600
 Hein Bassa Agypti
 Mustan Bassa et Aga cum Janczaris²⁴ 1600
 Osman Bassa praefectus super Spachiano²⁵ - 1200
 Agae supra Turcanos praefecti qui iura f[...]²⁶di tenet
 Fundos numerus illorum 5000
 Bassae praefecti supra callones turbam qui ad expugnationem Vienne praemiltabantur - 25000
 Bassae praefecti cum militibus super Altieriam 15000
 Bassae praefecti supra Amunionem cum militibus 4000
 milites ex magno Kairo - 35000
 milites minas fodientes - 1000
 militarii voluntarii cum frameis 2000
Chan Scytharum²⁶ cum suo exeritu 70000
Takieli comes in Oransa Hungarus²⁷ - 15000

Michael Abafi Hungarus²⁸ - 6000Dux multanorum - 2000

Summa totius Exercitus ducenta milla Quadraginto nonem millii et sexcenti Hos omnes Serenissimus Joannes III Rex Poloniae Supremus et Generalissimus Dux iuncta manu cum Exercitibus Germanorum principum ac polonorum feliciter profligavit [...]t Weyzer [k. 29] Supremus relictis castris et omni opulentia tam in Tormentis apparatu bellico quam etiam in peccunia turpiter fugit ex acie ab Mulier plorens [osg?]₃ Budam prosequabatur victoriam Serrenissimus Rex poloniae ad pontem Danubii congregatum Exercitum Turcarum invenit aditum pontis polono Exercitui prohibentem venit in auxilium Serrenissimus Dux Lotharingiae²⁹ fractus est impetus et partim acie Turcarum pons in Danubio cum [...] ruptus fluctuantes Turcas nostri in flumine Danubio ex bumbardis occidebant postea urbs famosissima Strigonium³⁰ sedis Archiepiscopi a nostris recuperata et alias civitates et fortalitia de quibus in annalibus proloquetur posteritas civitas Strigonium annis 160 fuit in manibus Turcarum
 Romae post datam notitiam de Victoria ex Turca continue per dies tres et noctes Triumphus perstruebat ex castro S Angeli³¹ explosa Tormenta ignit in aera piu oboli in omnibus Ecclesis die nocteq₃ pulsat ac Campanas

- 1 W. Fijałkowski, *Chwała i sława króla Jana III. Gloryfikacja Sobieskiego w sztuce i piśmiennictwie XVII w.*, w: *Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze XVII-XX w. Katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej, wrzesień – grudzień 1983*, Muzeum Narodowe, Warszawa 1983, s. 15-25; J. Szablowski, *Obchody jubileuszowe zwycięstwa pod Wiedniem w 1683 roku w ciągu trzech stuleci, w: Odsiecz wiedeńska 1683. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy. Tło historyczne i materiały źródłowe*, t. 1, Kraków 1990, s. 8-10.
- 2 *Liber Canonico-regularium conventus Viliensis in Antocollo ad Ecclesiam S. Petri (...) Benedicto Samotulski praeposito conscriptus*, k. 27v-29, Vilnius Arkivyskupijos Kurija Archyvas, f. 1, ap. 5, b. 8.
- 3 A. S. Czyż, *Kościół świętych Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2008, s. 21-25, 28-39, 84-93.
- 4 Do Krakowa wiadomość o zwycięstwie dotarła najwcześniej 16 września. T. Wasilewski, *Odgłosy odsieczy wiedeńskiej w Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, „Kwartalnik Historyczny” 1983, nr 1, t. 90, s. 3-4, 11, 14, 17-18.
- 5 Niestety, nie wszystkich wymienionych przez proboszcza antokolskiego dowódców tureckich udało się zidentyfikować.
- 6 Zachowano oryginalną pisownię form gramatycznych, literówki, interpunkcję oraz podkreślenia. W kilku miejscach tekst jest nieczytelny, co zaznaczono „[...]”.
- 7 Wezyr Kara Mustafa (ok. 1620/34-1683), nazywany w tekście także „Supremus Weyzer”.
- 8 Wojsko tureckie stanęło pod Wiedniem 14 lipca.
- 9 Liczebność armii Kara Mustafy, w początkowym etapie kampanii szacuje się na 150-160 tysięcy żołnierzy. Podczas starcia z armią sprzymierzonych państw wezyr postawił ok. 63-65 tysięcy żołnierzy, nie licząc kontyngentów z Mołdawii i Wołoszczyzny oraz ok. 15 tysięcy Tatarów. Siły polsko-litewskie sięgały 21 tysięcy, a wraz z siłami niemieckimi i cesarskimi wynosiły ok. 65 tysięcy żołnierzy. J. Wimmer, *Wiedeń 1683. Dzieje kampanii i bitwy*, Warszawa 1983, s. 174, 230-231, 236, 300, 304, 306.
- 10 W namiocie wezyra po zdobyciu obozu odnaleziono wykaz liczebny armii tureckiej sporządzony 7 września. Był on przytaczany w wielu relacjach i funkcjonował w wielu odpisach. Podano w nim olbrzymią liczbę ok. 170 000 ludzi, wchodzących w skład wojska tureckiego. Obecnie uważa się tę liczbę za mocno zawyżoną. Jej wysokość wiąże się z chęcią uzyskania przez poszczególnych dowódców dodatkowych przydziałów brakującej wówczas żywności. J. Wimmer, op.cit., s. 306.
- 11 Wezyr Kara Mehmed pasza, bejlerbej Dijarbekiru, później także Budy, naczelny wódz turecki podczas bitwy pod Parkanami.
- 12 Chodzi zapewne o Chyzyr paszę, bejlerbeja Bośni, poległego w bitwie pod Parkanami.
- 13 Ibrahim pasza, bejlerbej Budy (zm. 1683).
- 14 Abaza Sary Husejn pasza, bejlerbej Damaszku.
- 15 Wezyr Mustafa pasza, bejlerbej Sylistrii, wzięty do niewoli 9 października 1683 r.
- 16 Küczük Hasan pasza, bejlerbej Rumelii.
- 17 Deli Bekir pasza, bejlerbej Aleppo.
- 18 Być może chodzi o Kara Mustafę paszę Merzifonlu, wielkiego wezyra tureckiego.
- 19 Sebaste (Diospolis), miasto w Armenii.
- 20 Zapewne chodzi o Seid Muhameda, bejlerbeja Adanu.
- 21 Abaza Kör Husejn, bejlerbej Nikopolis, mianowany w czasie kampanii bejlerbejem Egeru. Zginął w sierpniu 1683 r. podczas bitwy pod Bisambergiem, przegranej przez Turków.
- 22 Zapewne Arslan Mehmed pasza, sandżakbej Kjustendilu.
- 23 Hasan pasza, bejlerbej Wielkiego Waradynu.
- 24 Janczaraga Bekri Mustafa pasza.
- 25 Osman aga – dowódca sipahów. Wyniósł z pola bitwy świętą chorągiew.
- 26 Murad Gerej, chan krymski w latach 1678-1683.
- 27 Emeryk Tököly (1657-1705), przywódca powstańców węgierskich. Właściciel zamku Orava (węgierska Árva, ob. północna Słowacja).
- 28 Michał Apafy (1632-1690), książę siedmiogrodzki.
- 29 Karol V (1643-1693) książę Lotaryngii, dowódca wojsk cesarskich.
- 30 Miasto Ostrzyhom zostało zdobyte przez Turków w 1604 r., a odbite przez wojska Jana III i Karola księcia Lotaryngii 28 października 1683 r. W rękach tureckich pozostawało więc 79 lat, a nie jak pisze ks. Benedykt Samotulski 160.
- 31 Zamek św. Anioła - dawne mauzoleum Hadriana, od III w. część systemu obronnego Rzymu.

Kościół pw. śś. Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie, fot. A. S. Czyż

*...virescentium suum fidem accipiunt venditis aliis rebus
...proportione summan capitalem infundere et aliis
...et inuentis in hisse a suo deus annuatim de
...rebus*

Ali Boffa de Campana	1000
Multan Boffa de Kufcho	800
Hilfoni Boffa de Zilao	600
Emir Boffa de Adora	800
Hilfoni Boffa ex Arcogolo	1000
Alian Boffa de viata	500
Ali Boffa de Bernin	300
Jangur Boffa de Evlamo	600
Achmet Boffa de Kwanzako	1000
Osman Boffa Azyi de Kabilissa	1000
Osman Boffa ex Vavudero	600
Heu Boffa Azyati	
Multan Boffa et Agam Janigors	1600
Osman Boffa prefectus super Frachao	1200
Agel summa remanes prefecti qui iure fundi bonar	
Fundat numerus illorum	5000
Agel prefecti supra callones turcum qui ad	
Boffa prefecti Vienna presentebantur	2500
et puzatensium Vienna presentebantur	1500
Boffa prefecti cum militibus super Altleriam	1500

Karta 28v z Liber Canoniorum Regularium Conventus Vilnensis in Antocollo ad Ecclesiam S. Petri (...) Benedicto Samotulski praeposito conscriptus, fot. A. S. Czyż